

Віталій Сергійович Ніценко

доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і оподаткування,
Міжрегіональна Академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0002-2185-0341
E-mail: vitaliinitenko@gmail.com

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В УКРАЇНІ

Ніценко, В. С. Розвиток виробництва молока в Україні та економічна стійкість молоко-продуктового підкомплексу [Текст] / Віталій Сергійович Ніценко // Український журнал прикладної економіки. 2019. – Том 4. – № 3. – С. 106–113. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вихідним положенням стало твердження про те, що забезпечення умов для достатнього споживання молока й молочних продуктів населенням України є одним із нагальних завдань реалізації продовольчої безпеки. Питання подолання кризи виробництва молока, яка спостерігається протягом останніх років і проявляється в стабільному скороченні обсягів і чисельності поголів'я, залишаються невирішеними, що й визначило предмет і завдання дослідження. Мету статті сформульовано як визначення основних тенденцій діяльності підприємств виробництва молока, розробку заходів з підвищення ефективності їх діяльності. Її досягнення зумовило необхідність виділення структурних елементів агровиробничого комплексу. Окремо розглянуто підгалузі молокопродуктового підкомплексу, ядро якого представлено молочним скотарством. На основі аналізу статистичних даних досліджено тенденції і темпи зміни обсягів виробництва молока, поголів'я худоби, середньорічного удою молока від однієї корови, структуру виробництва молока в розрізі господарств населення й промислового скотарства, показники рентабельності виробництва молока. З огляду на показники ефективності та експортної привабливості приділено акцентовану увагу проблемам функціонування ринку козячого молока. В результаті дослідження отримано такі висновки: домінування у молокопродуктовому підкомплексі сегменту домашніх господарств є перешкодою на шляху побудови належного механізму контролю рівня якості молочної сировини, збільшення продуктивності виробництва на основі механізації та автоматизації; нарощування економічного потенціалу молокопродуктової галузі потребує активного державного регулювання шляхом використання інструментів податкового регулювання, тарифних і нетарифних важелів для підвищення конкурентоспроможності продукції без її подальшого подорожчання; перспективним напрямком розвитку молокопродуктової підгалузі є об'єднання й кооперація дрібних виробників. Кооперація господарств населення має потенціал покращення умов реалізації економічних інтересів виробників молока шляхом посилення впливу асоціацій і об'єднань на ринку, враховуючи значну асиметрію цін.

Ключові слова: виробництво молока, економічна стійкість, молокопродуктовий підкомплекс, промислове скотарство, молочне скотарство.

WAYS TO ENSURE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF MILK PRODUCTION IN UKRAINE

Abstract

The starting point was the statement that providing conditions for sufficient consumption of milk and dairy products by the population of Ukraine is one of the urgent tasks of food security. The issue of overcoming the crisis of milk production, which has been observed in recent years and is manifested in a steady reduction in the volume and number of livestock remains unresolved, which determined the subject and objectives of the study. The purpose of the article is formulated as the definition of the main trends in the activities of milk production enterprises, the development measures to improve their activities efficiency. Its achievement has necessitated the allocation of structural elements of the agricultural complex. The subsectors of the dairy subcomplex, the core of which is represented by dairy cattle, are considered separately. Trends and rates of change has been researched in milk production, livestock, average annual milk yield per cow, the structure of milk production in terms of households and industrial livestock, indicators of profitability of milk production based on the analysis of statistical data. The special attention is paid to the problems of the goat's milk market given the indicators of efficiency and export attractiveness. As a result of the study, the following conclusions were obtained: the dominance of the household milk product segment is an obstacle to building an appropriate mechanism for controlling the quality of raw milk; increasing production productivity through mechanization and automation; increasing the economic potential of the dairy industry requires active state regulation through the use of tax regulation tools, tariff and non-tariff levers to increase the products competitiveness without further increase in price; a promising area of development of the dairy sub-sector is the association and cooperation of small producers. Household cooperation has the potential to improve the conditions for the economic interests realization of milk producers by increasing the influence of associations and unions in the market, given the significant price asymmetry.

Key words: milk production, economic stability, dairy subcomplex, industrial cattle breeding, dairy cattle breeding.

JEL classification: Q13

Вступ

Сире молоко й продукти його переробки виступають важливим елементом забезпечення повноцінного харчування здорової людини, так як за харчовими властивостями воно займає перше місце серед продуктів тваринного походження, вміщуючи корисні білки, жири, вуглеводи, всі відомі вітаміни та ферменти. Забезпечення умов для достатнього споживання молока і молочних продуктів населенням України є одним із завдань реалізації продовольчої безпеки. Споживання молока в сирому вигляді людиною має багатовікову історію, а чисельні сучасні інноваційні технології його зберігання та переробки дозволяють отримувати різноманітні продукти, роль яких у нормальному повноцінному харчуванні людини важко переоцінити.

Економічні та організаційні аспекти діяльності підприємств молочної й молокопереробної підгалузей розглянуто в роботах таких дослідників як: В. Г. Андрійчук, І. Д. Афанасенко, Н. С. Белінська, М. І. Бутенко, С. В. Васильчак, Н. В. Вихор, І. М. Волкова, Т. М. Гамма, Т. Г. Дудар, О. В. Крисальний, Т. Л. Керанчук, В. І. Мацибора, О. В. Моргун, М. М. Паламарчук, М. К. Пахомець, З. А. Павлович, В. І. Сенченко, Н. В. Овсієнко, В. О. Рибінцев, Н. С. Скопенко, С. О. Степанчук та ін.

Незважаючи на велику кількість досліджень, питання подолання кризи виробництва молока, яка спостерігається протягом останніх років і проявляється в

стабільному скороченні обсягів і чисельності поголів'я, залишаються невирішеними, що вимагає розробки нових шляхів і алгоритмів виходу з кризи.

Мета дослідження

Метою статті є визначення основних тенденцій діяльності підприємств виробництва молока, розробка заходів з підвищення ефективності їх діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Виробництво й переробка молока відноситься до агропромислового комплексу, який, в свою чергу, виступає системою взаємопов'язаних галузей, що забезпечують виробництво сільськогосподарської сировини і продовольства, їх заготівлю, зберігання, переробку та реалізацію населенню [1]. Це дозволяє в його структурі виокремлювати продовольчий і непродовольчий підкомплекс. Одностайності в розумінні структури молокопродуктового підкомплексу серед авторів не існує. В роботі [2] здійснена спроба узагальнити структуру підгалузей досліджуваного підкомплексу. Аналізуючи існуючі підходи визначимо, що зазначений підкомплекс обов'язково має включати виробництво основної сировини, що представлено молочним скотарством, переробку сирого молока, виготовлення кінцевих молочних продуктів. Всі інші підгалузі варто віднести до тих, що забезпечують нормальне функціонування основних зазначених складових. Такий розподіл обумовлений ланцюгом створення доданої вартості й метою кінцевого споживання.

Продукти основної галузі безпосередньо виробляються для задоволення потреб населення у харчових продуктах. Галузі забезпечення: виробництво засобів виробництва; підприємства галузі, що займаються селекційною й ветеринарною діяльністю; виробнича інфраструктура, яка об'єднує матеріально-технічне забезпечення, заготівлю, зберігання і транспортування, ремонт техніки; підгалузі відтворення робочої сили та соціальна інфраструктура.

Базою молокопродуктового підкомплексу виступає саме виробництво молока. На рис. 1 представлено обсяги виробництва молока й темпи його приросту.

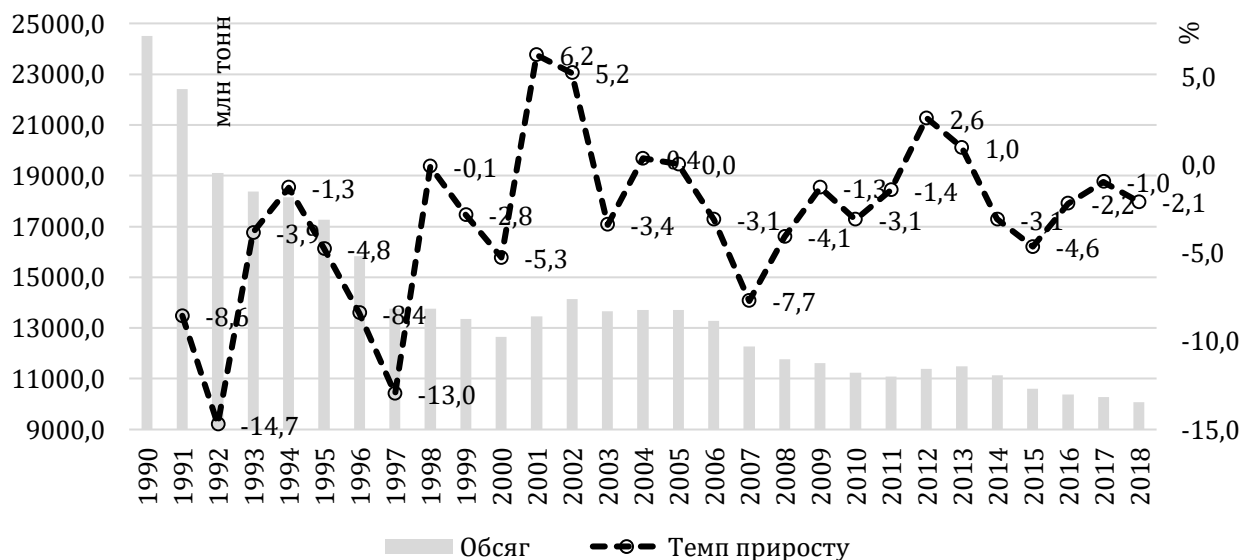

Рис. 1. Обсяги виробництва молока в Україні за досліджуваний період та темпи його приросту (побудовано за [6])

В цілому, протягом досліджуваного періоду спостерігалася негативна тенденція щодо його скорочення, найбільші темпи якого мали місце в перше десятиріччя: обсяг виробництва скоротився в 1,94 рази. У 2001-2002 роках (вперше за весь період) мала місце позитивна тенденція щодо збільшення обсягу виробництва, після чого у 2003 році знову мало місце скорочення й фактична незмінність обсягу протягом наступних двох

років, після чого повернулася негативна тенденція щодо скорочення із піком у 2007 році – мінус 7,7 % обсягу. Приріст в подальші роки спостерігався лише у 2012-2013 роках, а в усі інші періоди мало місце виключно скорочення, що призвело до зменшення обсягу виробництва з 1990 по 2018 рік у 2,43 рази, що відображає стабільні стагнаційні тенденції і кризу у виробництві молока.

Така ситуація склалася з низки причин. Має місце відчутне скорочення кількості поголів'я корів, овець та кіз: кількість корів за досліджуваний період скоротилася в 4,44 рази. Як демонструє рис. 2 зменшення відбувалося повільно протягом всього досліджуваного періоду; натомість кількість овець та кіз різко скоротилася з 1990 року по 1998 (у 3,8 рази), а потім знижувалася помірними темпами, скоротившись таким чином ще у 1,86 рази.

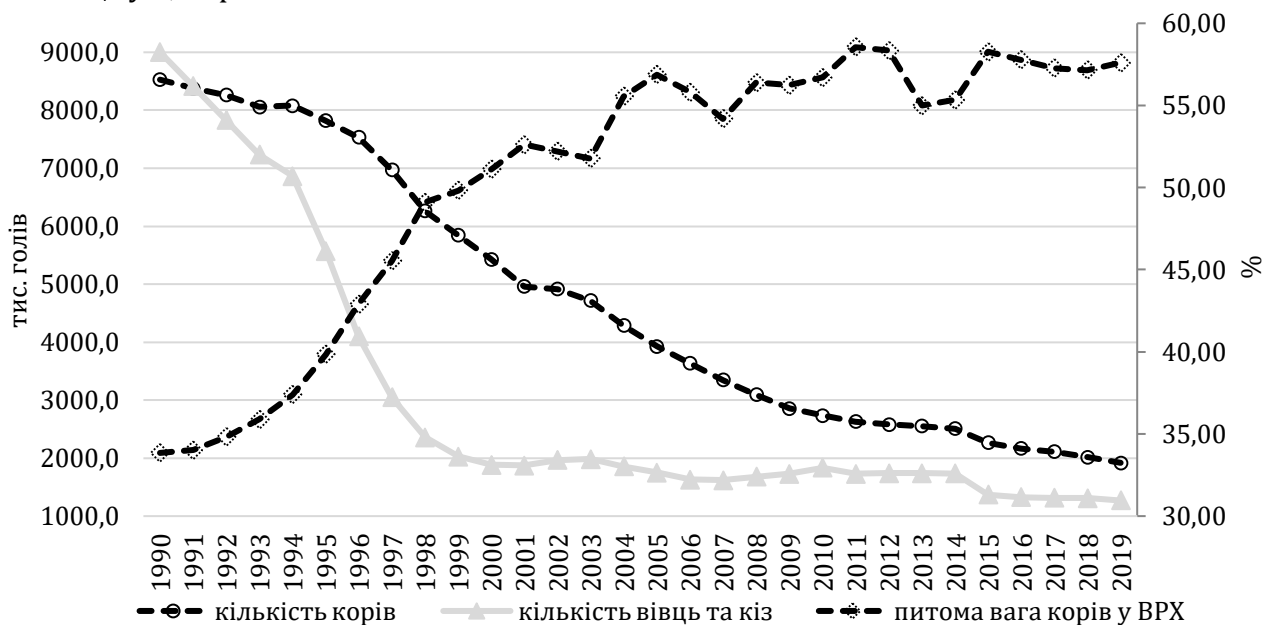

Рис. 2. Поголів'я овець та кіз та питома вага корів у чисельності ВРХ (побудовано за [7])

В результаті їх чисельність зменшилася за весь період у 7 разів. Незважаючи на значну нижчу популярність цього виду молока серед населення, такі негативні тенденції повністю нівелюють можливість розвитку виробництва цих видів молока як достойної альтернативи коров'ячому.

В роботі [4] надано аналіз виробництва козячого молока в Україні, де наголошено, що у світовому масштабі його виробництво лише зростає: з 2000 до 2016 року його питома вага в загальному обсязі молочного ринку збільшилася з 3,5 % до 12,9 % із середньорічними темпами приросту нарівні 27 % [4]. У структурі вітчизняного виробництва навіть не виокремлено на державному рівні питому вагу цього молока в загальному виробництві. Його перспективність на ринку обумовлена наявністю ряду переваг у порівнянні з коров'ячим: це продукт харчування для дітей з алергією або для хворих; вищий рівень ефективності виробництва, що пов'язано з особливостями утримання кіз (витрати на корм в 1,75 рази менше, витрати людської праці у 2,5 рази менше, віддача з одного центнера живої маси – у 2,3 рази більше, можливість випасу на територіях із нижчим рівнем якості пасовищ, ніж це потрібно для корів, невибагливість до утримання); експортна привабливість через популярність козиних сирів у світі. Як бачимо загальноукраїнські тенденції відрізняються від загальносвітових. Позитивні зрушення щодо кількості овець і кіз спостерігалися у 2009-2010 роках, після чого протягом чотирьох років мала місце стабільність, яка у 2015 році через несприятливі обставини закінчилася відчутним падінням на 20 % із поступовим подальшим скороченням в останні роки.

З іншого боку, питома вага корів у чисельності великої рогатої худоби протягом досліджуваного періоду стало збільшувалася з 33,8 % до 57,59 %, що свідчить про більш помірні темпи скорочення чисельності поголів'я корів молочного спрямування у порівнянні з м'ясним.

Аналізуючи вищенаведені цифри можна стверджувати, що за досліджуваний період надой молока збільшилися, що відображено на рис. 3.

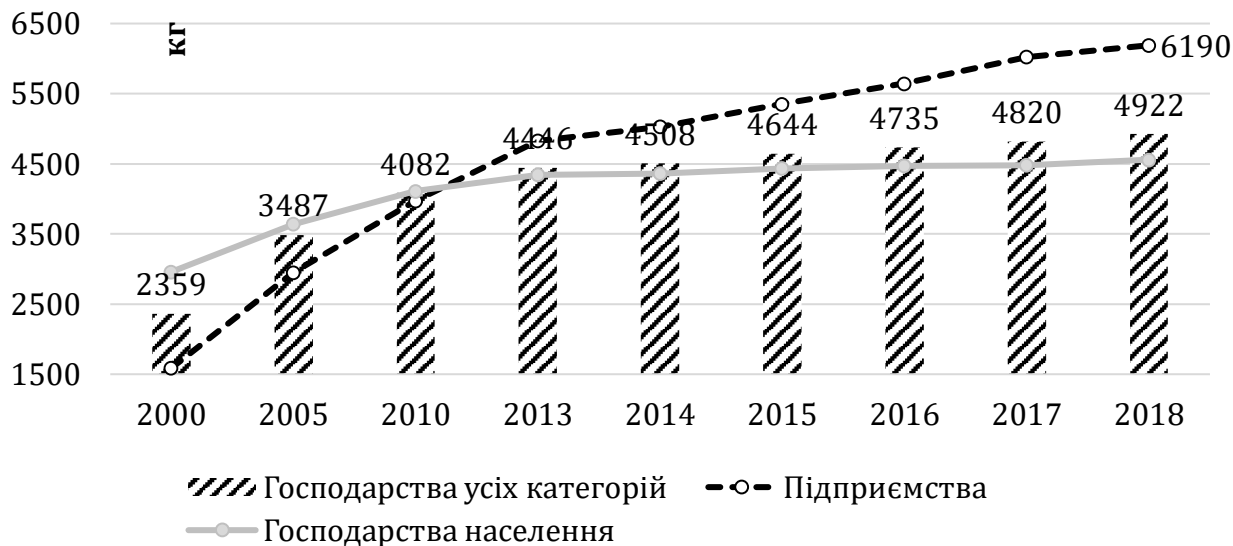

Рис. 3. Середній річний удій молока від однієї корови, кг (побудовано за [7])

Цікавим варто визнати факт, що до 2010 року у господарствах населення продуктивність була вища, ніж на сільськогосподарських підприємствах, а після цього періоду спостерігається чітка тенденція перевищення продуктивності корів в сільськогосподарських підприємствах над продуктивністю корів господарств населення. При цьому зазначений розрив стабільно збільшується: у 2018 році це перевищення склало вже 35 %. Такий результат відображає використання прогресивної техніки й технології у порівнянні із переважанням ручної праці в господарствах населення. А тенденція щодо збільшення розриву свідчить про поступовий перехід все більшої кількості підприємств, які виробляють молоко, на прогресивні технології.

Менш оптимістично виглядає структура виробництва молока серед підприємств і господарств населення (рис. 4).

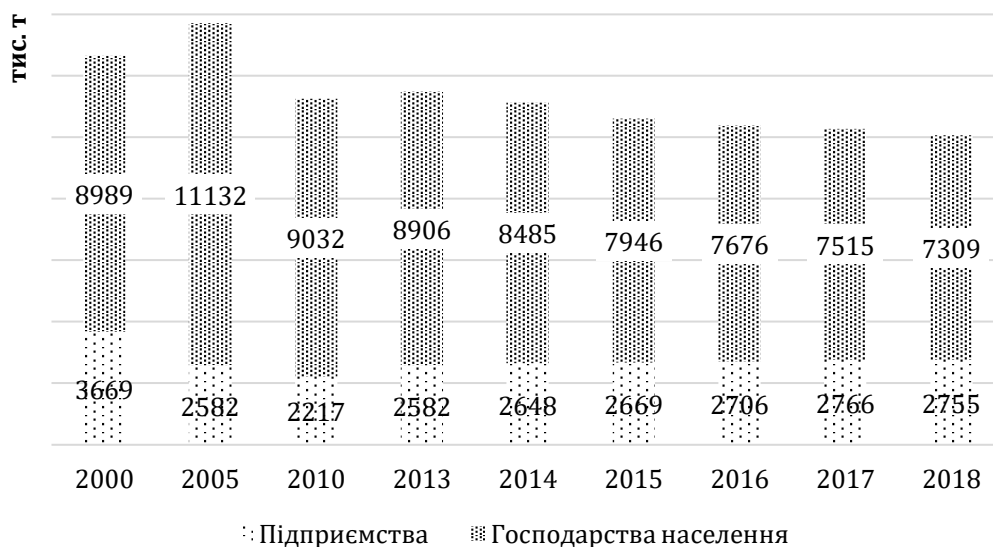

Рис. 4. Розподіл виробництва молока (тис. т) (побудовано за [7])

Незважаючи на поступове скорочення питомої ваги молока, виробленого у господарствах населення – з 81,1 % до 72,6 % з 2005 по 2018 рік, в цілому домінантами залишаються господарства населення, що виступає основною перепоною для подальшого зростання даної галузі через неспроможність забезпечення належного рівня контролю якості, низьку продуктивність, домінування людського фактору, фактичну неспроможність автоматизації і низький рівень механізації праці, а також (порівняно з сільськогосподарськими підприємствами) не вигідне положення на ринку через неспроможність боротися за зростання цін на закупівлю молока з великими підприємствами переробниками, які в результаті отримують левову частку прибутку. Приклад такої невідповідності надано в роботі [5], де зазначено, що договірна закупівельна ціна у 2016 році в 5-6 разів менше ціни реалізованої в роздрібній торгівлі готової продукції жирністю 2,5-2,6 %. Отже, безпосередні виробники – господарства населення, враховуючи важку ручну працю, не отримують належного фінансового результату від своєї діяльності, що не дозволяє забезпечувати розвиток через відсутність відповідного обсягу інвестиційних ресурсів.

На рис. 5 надано показники рентабельності виробництва молока в Україні за досліджуваний період в сільськогосподарських підприємствах.

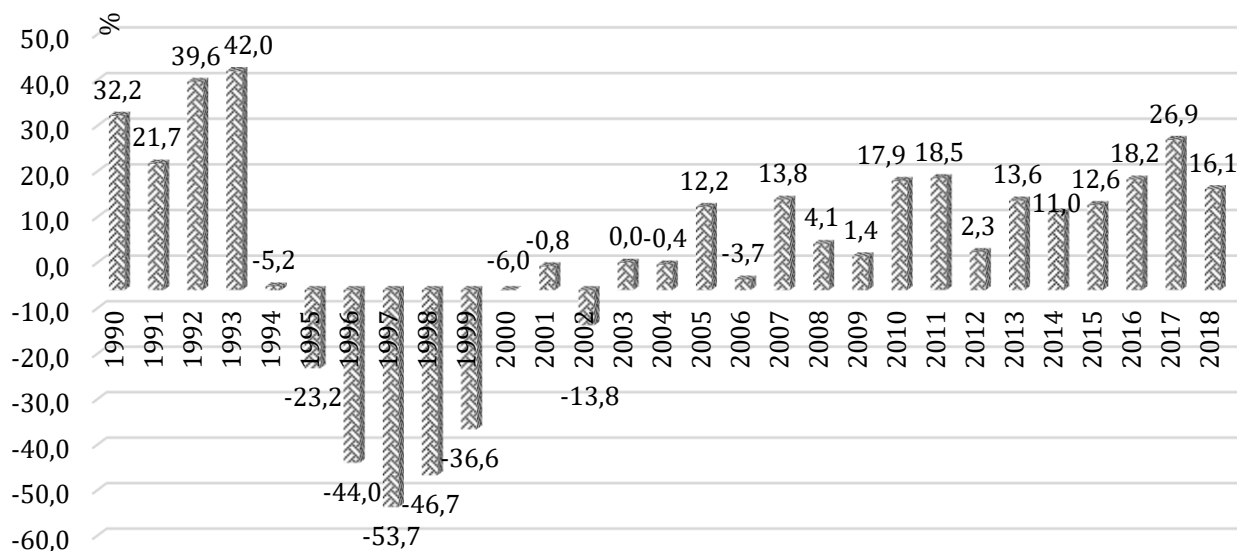

Рис. 5. Рентабельність виробництва молока в Україні в сільськогосподарських підприємствах (побудовано за [6])

На основі проведеного огляду стану виробництва молока в Україні основними ключовими характеристиками варто визнати такі. Левова частка молока виробляється господарствами населення, що не дозволяє забезпечувати належний контроль рівня його якості й відповідності санітарно-гігієнічним нормам, створювати передумови для збільшення продуктивності. Переважне використання ручної праці виступає гальмом для механізації і автоматизації. Також наявні статистичні дані щодо діяльності цих виробників варто піддавати сумніву через відсутність дієвих механізмів збору даних і доведення їх достовірності, що значно ускладнює розробку заходів з підвищення ефективності функціонування підприємств молокопродуктової підгалузі. Залишається поза увагою контроль якості реалізованого молока господарствами населення на ринках і інших невідповідних місцях, що може становити загрозу для споживачів. Вирішенням цієї проблеми є кооперація господарств населення, які займаються виробництвом молока, що дозволить спростити й здешевити шляхи його збуту, запровадити інноваційні методи в діяльність – особливо відносно автоматизації доїння, так як в розвинутих країнах молоко, отримане неавтоматизованим шляхом доїння не використовується в подальшій переробці. Об'єднання та кооперація дрібних виробників

дозволить більш ефективно відстоювати свої інтереси шляхом посилення впливу асоціацій і об'єднань на ринку, враховуючи значну асиметрію цін. Це дозволить збільшити рівень закупівельних цін і отримати додатковий ресурс для зростання й розвитку.

Подальша інтеграція України в Європейське Співтовариство неможливе без дотримання високих стандартів якості продукції, що вимагає посилення вимог до виробників. З іншого боку, при підвищенні вимог до якості продукції без належної підтримки шляхів забезпечення цього рівня, існує відчутний ризик значного скорочення виробництва через неспроможність дотримання зазначених вимог. Варто пам'ятати, що для великої кількості господарств населення, які займаються вирощування корів для виробництва молока, це є основним видом діяльності. Надзорські вимоги до стандартів якості продукції можуть призвести до витіснення виробників з ринку й подальшого зростання цін на продукти через їх дефіцитність.

Аналіз ринку козячого молока свідчить про відсутність належного розуміння перспективності його виробництва, враховуючи вищий рівень ефективності у порівнянні з коров'ячим, експортну привабливість сирів з даного виду молока й потенційну диверсифікацію ринку. Через низьку кількість виробників козячого молока достатнього рівня потужності, ринок його переробки і реалізації знаходиться в пригніченому стані, що вимагає подальшого нарощення кількості молочних кіз. З точки зору інституційної підтримки: вдосконалення існуючих стандартів якості й розробки додаткових для продуктів переробки з козячого молока дозволить значно сприяти зростанню його виробництва.

Найбільшою проблемою залишається значне недоспоживання населенням України молока й продуктів з нього, що поряд із досить високим рівнем рентабельності його виробництва не створює необхідних умов для нарощення обсягів реалізації. Одним із шляхів вирішення даного питання є втручання держави шляхом використання інструментів податкового регулювання, тарифних і нетарифних важелів для підвищення конкурентоспроможності продукції без її подальшого подорожчання.

Список літератури

1. Болдуєв М. В. Напрями реформування системи управління АПК на регіональному рівні. *Економіка і держава*. 2007. № 7. С. 63–65.
2. Белосвет О. В., Лаврова Є. С. Фінансові інструменти підтримки молокопродуктового підкомплексу АПК: структура та перспективні напрями застосування. URL : http://www.economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/17.pdf.
3. Шкоропад Л. Аналіз виробництва козиного молока в Україні. *Техніко-технологічні аспекти розвитку та випробування нової техніки і технологій для сільського господарства України*. 2014. Вип. 18(2). С. 327-334.
4. Виробництво козячого молока в світі щорічно зростає майже на 30 %. URL: <http://milkua.info/uk/post/virobnictvo-kozacogo-moloka-v-sviti-soricno-zrostaе-majze-na-30>
5. Лісний В. А., Попова А. О., Безпалова Н. О. Економіка молочного скотарства Херсонщини: чверть століття переходу до ринкових відносин. *Таврійський науковий вісник. Економічні науки*. 2017. Вип. 97. С. 58-67.
6. Статистичний щорічник України за 2018 рік. За редакцією І. Є. Вернера. Житомир. ТОВ «БУК-ДРУК». 2019. 482 с.
7. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html

-
9. Надходження молока на переробні підприємства у 2019 році. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html

References

1. Bolduyev, M. V. (2007). «Napryami reformuvannya sistemi upravlinnya APK na regionalnomu rivni». *Ekonomika i derzhava*. no. 7, pp. 63–65.
2. Byelosvyet, O. V., Lavrova, Ye. S. Finansovi instrumenti pidtrimki molokoproduktovogo pidkompleksu APK: struktura ta perspektivni napryami zastosuvannya. [Financial instruments to support the dairy subcomplex of agro-industrial complex: structure and perspective directions of application]. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/17.pdf
3. Shkoropad, L. (2014). «Analiz virobnictva kozinogo moloka v Ukrayini». *Tehniko-tehnologichni aspekti rozvitku ta viprobuvannya novoyi tehniki i tehnologij dlya silskogo gospodarstva Ukrayini*. Issue 18(2), pp. 327-334.
4. Virobnictvo kozyachogo moloka v sviti shorichno zrostaye majzhe na 30 %. [Goat milk production in the world is growing by almost 30 % annually]. Available at: <http://milkua.info/uk/post/virobnictvo-kozacogo-moloka-v-sviti-soricno-zrostaemajze-na-30>
5. Lisnij, V. A., Popova, A. O., Bezpalova, N. O. (2017). «Ekonomika molochного skotarstva Hersonshini: chvert stolittya perehodu do rinkovih vidnosin». *Tavrijskij naukovij visnik. Ekonomichni nauki*. Issue 97, pp. 58-67.
6. *Statistichnij shorichnik Ukrayini za 2018 rik*. [Statistical Yearbook of Ukraine for 2018]. (2019). In Verner, I. Ye. TOV «BUK-DRUK». Zhitomir. Ukraine.
7. Oficijnij sajt Derzhavnogo komitetu statistiki Ukrayini. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Riven` rentabel`nosti vy`robny`cztva produkciji sil`s`kogo gospodarstva v sil`s`kogospodars`ky`x pidpry`yemstvax. [The level of profitability of agricultural production in agricultural enterprises]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html
9. Nadxodzhennya moloka na pererobni pidpry`yemstva u 2019 roci. [Milk receipts for processing plants in 2019]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html

Стаття надійшла до редакції 18.07.2019 р.